

Inhoud

Verantwoording 11

I

Charcot en de rest 13

1. Zo'n honderd jaar geleden 13
2. *Blanche Wittman* 15
3. *The return of the repressed* 17
4. *Hervonden herinneringen en hoe wij ze te lijf zullen gaan* 18

2

Seksueel misbruik van kinderen 23

1. *De wet: misdrijven tegen de zeden* 23
2. *De omvang van het probleem* 24
3. *Incest: biologie of cultuur?* 28
4. *Zedenangst* 29
5. *Twee manieren waarop het probleem zich voordoet* 32

3

Hervonden herinneringen en wat zij veronderstellen 35

1. *Een gefingeerd geval* 35
2. *Totale amnesie* 37
3. *Verdringing en dissociatie* 39
4. *Psychiatrie en traumatische herinneringen* 41

5. *Het reactiveren van verdrongen of gedissocieerde herinneringen* 42
6. *Exotische variaties op het thema* 44

4

Onthouden en vergeten 47

1. *Ebbinghaus* 47
2. *Het alledaagse geheugen* 48
3. *Het autobiografische geheugen* 50
4. *De functie van het vergeten* 53
5. *Hoe vergeten wij?* 56
6. *Retrieval en reconstructie* 59
7. *Bron-amnesie* 63
8. *Infantiele amnesie* 66
9. *Trauma en het geheugen van kinderen* 71

5

Verdringen 77

1. *Een markant geval* 77
2. *Freud over verdringen* 79
3. *Twee vormen van verdringen* 82
4. *Witte beren* 85
5. *De evidentie voor de harde variant van verdringen* 89
6. *Verdringen als sociaal verschijnsel* 97
7. *Spraakgebruik en spraakverwarring* 104

Dissociatie, meervoudige persoonlijkheid en hypnose 108

1. *Dissociatie: een korte ideeëngeschiedenis* 108
2. *Dissociatie als principe* 111
3. *MPS: oorzaak en criteria* 113
4. *Ideaaltypische kenmerken* 115
5. *De behandeling van MPS* 118
6. *Dissociatie als schijnverklaring* 119
7. *Hoe betrouwbaar is de diagnose MPS?* 122
8. *MPS en seksueel misbruik: het gebrek aan feiten* 126
9. *Helpt het echt?* 128
10. *De iatrogene oorsprong van MPS* 130
11. *Een psychiatrische UFO* 133
12. *Als P dan Q* 136
13. *Geloven is zien en het base rate-probleem* 140
14. *Is er wellicht een waarheidsserum?* 143
15. *Hypnose en reïncarnatie* 145

Satanisch rituele kindermishandeling 153

1. *De familie Ingram* 153
2. *Satan in Nederland* 156
3. *De rol van de media* 158
4. *Over ketters, heksen en satanisten* 164
5. *Satans concurrenten: de aliens* 169

6. De gealarmeerde overheid 174

7. *Het geval-Oude Pekela* 182
8. *Het geval-Yolanda* 186
9. *Waarom wij de verhalen over satanisch ritueel misbruik niet geloven* 190

De psychologie van hervonden herinneringen 195

1. *Verdachte broeders* 195
2. *Een ander geval* 197
3. *De False Memory Syndrome Foundation* 200
4. *De beroepsverenigingen* 202
5. *Het Repelsteeltje-effect* 204
6. *Gebeurde het of gebeurde het niet?* 205
7. *Epilepsie* 209
8. *Misvattingen over het geheugen* 211
9. *Bob Talbert en de mafia* 215
10. *Obstakels en hoe het verder moet* 218

Hoe het zo gekomen is 221

1. *Een epidemie?* 221
2. *Vermeende gevallen van seksueel misbruik* 224
3. *De maatschappelijke context: slachtofferisme* 227
4. *Het hedendaagse levensgevoel en de opkomst van de therapeuten* 229
5. *Bewustwording en emancipatie* 233

6. *De uitvinding van het
onbewuste* 234
7. *De medeplichtigheid van de
wetenschap* 241

Noten	249
Bibliografie	300
Zakenregister	325
Namenregister	329

Verantwoording

Wanneer een volwassene zich tijdens een psychotherapeutische behandeling voor het eerst herinnert als kind het slachtoffer van seksueel misbruik of een andere traumatische ervaring te zijn geweest, spreken wij van 'hervonden herinneringen'. Omdat sindsdien zoveel jaren verstreken zijn, ligt de vraag voor de hand hoe serieus zulke hervonden herinneringen en de daaruit voortkomende beschuldigingen aan het adres van de vermeende daders genomen moeten worden. Daarover handelt dit boek.

Het beantwoorden van die vraag was niet onze favoriete bezigheid, omdat het ons confronteerde met het verdriet van bij zulke zaken betrokken mensen. Dat wij er niettemin een aanzienlijke hoeveelheid tijd in hebben geïnvesteerd, komt voort uit onze – waarschijnlijk naïeve – hoop dat het mogelijk is om het ook in ons land opkomend tij van zulke zaken te keren. De ontwikkelingen van de afgelopen jaren in de Verenigde Staten, maar ook in enkele andere landen, laten zien tot welke persoonlijke tragedies en sociale ontwrichtingen de nog steeds aanzwellende stroom ervan kan leiden.

Bij het schrijven hebben wij ons beijverd om ons op voor ieder begrijpelijke wijze uit te drukken. Psychologische voorkennis is voor dit boek niet vereist. Maar al evenzeer hebben wij ons beijverd om wat wij beweren te onderbouwen met verwijzingen naar de resultaten van empirisch onderzoek, opdat niemand onze beweringen zal kunnen houden voor particuliere overpeinzingen. De vele noten in dit boek dienen er niet voor om de lezer te intimideren. Zij dienen ervoor om de pretentie te onderbouwen dat wij in dit boek de stand van wetenschap op het onderhavige terrein correct weergeven.

Wij verwachten dat dit boek tegenspraak zal oproepen. Daar is niets tegen, zij het dat wie ons wil tegenspreken zijn of haar standpunt ten minste even goed zal moeten documenteren met de resultaten van empirisch onderzoek als wij gedaan hebben. In dat geval zullen wij zeker aan de discussie deelnemen. In het andere geval zullen wij die zwijgend aan ons voorbij laten gaan.

Maastricht, oktober 1995

Charcot en de rest

1. Zo'n honderd jaar geleden

Toen Jean-Martin Charcot in augustus 1893 stierf, kreeg hij een staatsbegrafenis.¹ Een groot medicus was heengegaan. Verschillende medische vakbladen kwamen uit met een zwart omrande kaft. En tot ver in het buitenland verschenen necrologieën. Die in *Wiener Medizinische Wochenschrift* was ondertekend door ene dr Sigmund Freud, toen een nog jonge, onbekende, maar ambitieuze arts. In zijn stuk vergeleek Freud Charcot met Adam en met Pinel. Zoals Adam de dieren in Gods Schepping een naam had gegeven, zo had Charcot een aantal ziekten van diagnostische titels voorzien. En zoals de arts Pinel in vroegere jaren de gekken van hun gevangenis ketens had bevrijd, zo had Charcot het Parijse krankzinnigengesticht *La Salpêtrière* een humaan gezicht gegeven.

Tijdens zijn leven had Charcot inderdaad een voortreffelijke staat van dienst opgebouwd. Met zijn naam is een groot aantal publikaties verbonden over uiteenlopende onderwerpen als nierziekten, ouderdomsaandoeningen, spraakstoornissen, verlammingen en epilepsie. Bij zijn verscheiden schatte men zijn 'oeuvres complètes' op maar liefst vijftien banden.

Charcot had ook onderzoek verricht naar een ziekte die toentertijd Europa als een vloedgolf overspoelde: hysterie. Ofschoon zijn bijdragen aan dit onderwerp het meer omstreden deel van zijn oeuvre vormden, genoot hij uitgerkend op grond daarvan een grote reputatie bij het publiek. Charcots hysterische vrouwen – de ziekte trof meestal, maar niet uitsluitend vrouwen – vertoonden een veelheid aan exotische symptomen. Zij hadden verlammingen, konden urenlang in een verkrampde houding doorbrengen, zakten voortdurend weg in een slaapachtige toestand, gaven blijk van merkwuurige geheugenstoornissen of leden aan een 'dubbele persoonlijkheid'. Een leerboek uit die tijd had wel veertig bladzijden nodig om alle mogelijke symptomen van de hysterie op te sommen.²

Charcot reserveerde in het door hem geleide Salpêtrière een aparte afdeling voor deze patiënten. Zij vormden het grondmateriaal voor zijn omvangrijke en breed opgezette onderzoek naar de oorsprong van

de hysterie. Bij dat onderzoek werd 'de Napoleon van de neurose', zoals men Charcot wel noemde, terzijde gestaan door een groep jonge artsen.

De ideeën die Charcot in de loop der jaren ontwikkelde over de oorzaken van hysterie zijn niet eenvoudig samen te vatten. Kort gezegd komt het er echter op neer dat hij hysterische symptomen beschouwde als het resultaat van een soort spontane hypnose. Het bewijs daarvoor, aldus Charcot, was dat men met hypnose bij suggestibele personen hysterische symptomen kunstmatig kan creëren. De spontane hypnose of 'autosuggestie' van hysterici had volgens Charcot weer te maken met hun inferieure constitutie of met een in het verleden opgelopen psychische kwetsuur. Onbewuste, maar explosieve herinneringen vormden in veel gevallen de kern van de hysterische neurose. Een goede therapeut zou de hypnose zo kunnen sturen, dat de hysterische patiënten zich weer bewust werden van die in het onderbewustzijn weggezakte herinneringen.

Charcot had als 'prince de la science' toegang tot de beste kringen van Parijs. Invloedrijke lieden bezochten de salon die Charcot, naar de mode van zijn tijd, elke dinsdagavond in zijn villa placht te houden. Iedere vrijdagochtend gaf Charcot in zijn Salpêtrière voor een afgeladen zaal college. Niet alleen aankomende artsen waren daarbij present, maar ook een leger van nieuwsgierige leken.

De colleges van Charcot lieten nooit na grote indruk te maken op zijn toehoorders. Met in zijn kielzog een schare van assistenten en patiënten betrad hij de collegezaal. Dan begon hij op zachte toon te spreken, imiteerde patiënten, maakte aantekeningen op het bord en liet anatomische kaarten projecteren. Het hoogtepunt van ieder college vormde de demonstratie van een patiënt. Ten overstaan van het publiek liet hij zien dat zijn patiënten onder hypnose tot allerlei huzaarstukjes in staat waren. Na afloop verlieten de toehoorders de zaal in een toestand van groot enthousiasme.

In oktober 1885 was één van die toehoorders Sigmund Freud. Freud werd volkomen meegesleept door het retorische talent van Charcot.³ Dat gold ook voor die andere, jonge en talentvolle psychiater die een grote toekomst tegemoet zou gaan: Pierre Janet.⁴ Over Freud en Janet komen wij in het vervolg nog uitvoerig te spreken. Hier volstaan wij met de opmerking dat beiden zeer gecharmeerd waren van Charcots opvattingen. Janet en Freud werkten het idee van de onbewuste herinneringen die huizen in de krochten van onze ziel elk op eigen manier uit. En met de intellectuele erfenis die dat opleverde, hebben wij tot op de dag van vandaag te maken.

2. Blanche Wittman

Niet alle tijdgenoten hadden een gunstig oordeel over Charcot. De gebroeders Edmond en Jules de Goncourt, bekend van hun openhartige dagboeken, hielden Charcot voor een – weliswaar intelligente – charlatan. En afvallige leerlingen bevestigden deze weinig vleierende kwalificatie. Hun verhaal laat een heel andere kant van Charcot zien. Zijn speciale afdeling voor hysterische patiënten oefende een grote aantrekkingskracht uit op jonge, theatrale vrouwen die hun hysterische affectaties graag aan ‘tout Paris’ wilden laten zien tijdens Charcots beroemde colleges.

Bij de voorbereidingen van deze colleges selecteerden Charcots assistenten de patiënt met de meest dramatische symptomen. Deze werden vlak voor het college nog eens gerepeteerd, waarna Charcot tijdens het college en in aanwezigheid van de patiënt uitleg verschaftte over aard, oorsprong en verloop van de ziekte. De prima-donna onder deze hysterische vrouwen was Blanche Wittman. Zij fungeerde lange tijd als Charcots favoriete demonstratiepatiënte en werd in die rol vereeuwigd op een schilderij van Brouillet dat een sfeertekening geeft van Charcots colleges. Het schilderij toont Blanche Wittman in een toestand van hysterische crisis, geflankeerd door Charcot en zijn leerling Joseph Babinski. Zij is op weg naar de climax van de crisis, namelijk de zogenaamde *arc de cercle*. Daarbij steunt de patiënte voeten en hoofd op de ondergrond en drukt de rest van haar lichaam naar boven. Op het schilderij hangt aan de wand van de collegezaal een afbeelding die een *arc de cercle* toont.⁵

Jaren later zou Blanche Wittman opduiken in een ander Parijs ziekenhuis, het *Hôtel-Dieu*, waar de broer van de al genoemde Pierre Janet werkzaam was. Deze Jules Janet nam Blanche Wittman met hypnose onderhanden en kwam – de familietraditie getrouw – tot de conclusie dat zij een dubbele persoonlijkheid had.⁶ Nog weer later keerde Blanche Wittman terug naar La Salpêtrière. Charcot was inmiddels overleden en Blanche Wittman ‘genezen’ van haar hysterische symptomen. De rest van haar leven bracht ze door als laborante in La Salpêtrière en wilde liever niet meer herinnerd worden aan de periode dat zij gold als ‘la reine des hystériques’.

Na Charcots dood daalde het aantal hysterische patiënten in La Salpêtrière subiet, maar een harde kern van hysterici verbleef er nog wel en tegen een kleine vergoeding waren zij altijd bereid om voor medische studenten een hysterische aanval te demonstreren. Babinski, eertijds Charcots lievelingsstudent en zijn steun en toeverlaat, werd met het verstrijken van de jaren steeds kritischer over zijn leer-

meester. Hysterische symptomen, zo zou hij later beweren, zijn het produkt van suggestie en kunnen ook weer met behulp van suggestie en overreding behandeld worden. Vandaar dat Babinski voor hystericie de naam *pithianisme* – ziekte geneesbaar door overreding⁷ – voorstelde.

Deze opvatting zou ook worden verkondigd door de Duitser Strümpell, een exponent van de academische psychologie. Deze stroming in de psychologie was in het laatste kwart van de negentiende eeuw bezig uit te groeien tot een heuse experimentele discipline. Naar Strümpells inzicht stoelden de effecten van hypnose op een combinatie van naïviteit en ontvankelijkheid van de patiënt en autoritaire suggestie van de geneesheer. Er was volgens Strümpell geen sprake van een mysterieuze bewustzijnstoestand, die in ongelukkige gevallen kon uitgroeien tot een psychiatrisch syndroom. Het was volgens hem allemaal een kwestie van inbeelding en daarom de hoogste tijd dat de artsen in hun opleiding eens wat meer kennis namen van psychologisch onderzoek. Dan zouden zij gedisciplineerder gaan denken over verschijnselen als hypnose en hystericie.

Strümpell en Babinski bleven roependen in de woestijn. Het kwaad was geschied: hypnose werd een mode en alleen al tot 1888 verschenen er in de vakpers 801 artikelen over het onderwerp. In de twee daaropvolgende jaren kwamen daar nog eens 382 titels bij. De mode sijpelde door naar kranten, populaire tijdschriften, toneelstukken en romans. En aldus kon het gebeuren dat hypnose ook een thema werd in de rechtszaal. Zo was er het geval van een negentienjarige hysterische vrouw, die zwanger raakte en beweerde dat een marskramer haar onder hypnose had verkracht. Deskundigen brachten haar opnieuw in een hypnotische trance en in die toestand slaagde zij erin de verkrachting te herbeleven en details over het gebeurde te verschaffen. De marskramer werd gearresteerd. Maar toen beviel de vrouw twee maanden eerder dan verwacht. Dat betekende dat haar ontmoeting met de marskramer onmogelijk het beginpunt van haar zwangerschap geweest kon zijn.

Dan was er ook nog de beroemde zaak van de Franse butler Valroff. Hij had geprobeerd zijn bazin te vermoorden en stond daarvoor terecht. Valroff beweerde dat hij zich in het geheel niets herinnerde van de moordaanslag en dat hij in een hypnotische toestand gehandeld moest hebben. Hij claimde, zoals het met een vakterm heet, amnesie voor het misdrijf, iets wat ook in onze dagen nog veelvuldig voorkomt.⁸ Deskundigen raakten verstrikt in deze en soortgelijke rechtszaken en spraken elkaar tegen. Sommigen van hen verklaarden dat het heel goed mogelijk was dat mensen in een hypnotische trance dingen doen

die zij zich later niet meer herinneren. Anderen bestreden dat en beweerden dat iets als posthypnotische amnesie niet bestaat.

3. The return of the repressed

Na Charcots dood namen Freud en Janet diens erfenis over. Niet lang daarna beweerde Freud dat hysterische patiënten lijden aan *reminiscencies* – herinneringen derhalve – en deze wijze van uitdrukken zou ook Janet niet hebben misstaan. Die herinneringen zouden betrekking hebben op psychotrauma's, maar zouden niet meer toegankelijk zijn voor het normale bewustzijn. De traumatische herinneringen waren 'verdrongen', zoals Freud het zei, of 'gedissocieerd', zoals Janet het noemde.

De aanname van beide geleerden was dat vervelende ervaringen voor het alledaagse geheugen minder toegankelijk zijn dan positieve ervaringen. Ook Charcot had iets dergelijks al beweerd en enig zoekwerk leert dat deze veronderstelling een zeer lange aanloop in de West-europese ideeëngeschiedenis heeft. De Engelse publicist Lancelot Whyte liet in zijn *The Unconscious Before Freud* zien, dat het voor Dante al een uitgemaakte zaak was dat mensen vervelende levensgebeurtenissen eerder vergeten dan aangename ervaringen.⁹ Van artsen als Charcot, Freud en Janet kan hoogstens worden gezegd, dat zij de eersten waren die deze vermeende eigenschap van het geheugen op een gearticuleerde wijze in verband brachten met psychiatrische aandoeningen als hysteric.

Freud was het meest succesvol in het verbreiden van deze boodschap. Hij stichtte een hele beweging van gelijkgezinden met verenigingen en discussieclubs, congressen en tijdschriften. Aanvankelijk werden Freud en zijn volgelingen nogal geattaqueerd door andere, experimenteel werkende psychologen, waarvan velen zich verbonden voelden met het behaviorisme.¹⁰ Het geografisch zwaartepunt van deze schermutselingen kwam spoedig in de Verenigde Staten te liggen.¹¹ De kritiek van de behavioristen werd door slechts één ontwikkeling ondersteund: de mysterieuze verdwijning van de ziekte hysteric. Maar de psychoanalytici verlegden hun aandacht naar andere psychiatrische aandoeningen en hielden daarbij de kern van de leer – traumatische herinneringen worden door de psyche geparkeerd op een niet voor het bewustzijn toegankelijk terrein – overeind.

Hoe meer de experimentele psychologen probeerden psychoanalytische ideeën uit hun vakgebied te verdringen, hoe hardnekkiger die ideeën hun opmars in de psychologie voortzetten. De Amerikaanse

psychologe Hornstein spreekt in dit verband van *the return of the repressed*. En inderdaad, geholpen door Europese emigranten die de nazi-terreur ontvlucht waren, breidde het psychoanalytische gedachtengoed zich als een olievlek uit over vrijwel alle universiteiten in Amerika.

In de jaren vijftig besloten de experimentele psychologen een nieuwe koers te gaan varen: zij probeerden concepten als ‘verdringing’ en ‘onbewuste’ te ontdoen van hun psychoanalytische context en gaven ze in die afgeslankte – gedemystificeerde – vorm een plaats in hun leerboeken. De gevolgen waren desastreus. In de beeldende taal van Hornstein:

Co-opting analytic concepts proved to be especially disastrous because it let the banned phenomena inside psychology itself. Even in scientific disguise, they were still dangerous, like a well-dressed hitchhiker who pulls a knife after getting into the car.¹²

Vanaf die tijd ging het steeds beter met de psychoanalyse en aanverwante theorieën. Toen in 1954 de *American Psychological Association* haar leden vroeg wie zij als hun belangrijkste vakgenoot zagen, was Freud de meest genoemde naam. In de jaren zeventig gingen de belangrijke leerboeken steeds positiever over Freud en de zijnen spreken. Die metamorfose hield ook verband met de bekoring die op het grote publiek uitging van alles wat met verdringing en het onbewuste te maken had. Wij citeren nogmaals Hornstein:

American psychology has always been distinguished by an uncanny ability to adapt itself to cultural trends as quickly as they emerge. Once it became clear that the public found psychoanalysis irresistible, psychologists found ways of accommodating to it.¹³

Ook Pierre Janet mag inmiddels niet klagen. Lange tijd werd zijn werk overschaduwed door dat van Freud. Maar in de afgelopen tien jaren is daar verandering in gekomen: er is sprake van een ware Janet-renais-sance.¹⁴ Heel wat auteurs die geïnteresseerd zijn in meervoudige persoonlijkheden verwijzen voor hun ideeën naar de geschriften van Pierre Janet.

4. Hervonden herinneringen en hoe wij ze te lijf zullen gaan

Bestaat het dat mensen een traumatisch voorval meemaken en dat voorval vervolgens compleet vergeten? En als zulk een psychisch ge-

motiveerde amnesie voorkomt, betalen mensen daarvoor dan een prijs in de vorm van bepaalde psychiatrische aandoeningen? En als mensen vanwege die aandoeningen een psychotherapeutische behandeling ondergaan, is het dan mogelijk dat zij hun herinneringen aan het trauma hervinden? Dat zijn de vragen die ons in dit boek zullen bezighouden. Zij verwijzen zonder uitzondering naar een onderliggende kwestie: hoe waarheidsgetrouw zijn hervonden herinneringen aan trauma's? Daarmee is de thematiek van dit boek oud. Verdrongen herinneringen aan trauma's, dubbele persoonlijkheden, hypnose en zo meer, het zijn allemaal onderwerpen die, zoals wij hiervoor zagen, al in de vorige eeuw uitvoerig aan de orde zijn geweest.

Ons onderwerp moge antiquarisch zijn, de aanleiding om het opnieuw op de agenda te plaatsen is dat geenszins. Rechters, officieren van justitie en advocaten worden in toenemende mate geconfronteerd met zaken waarin hervonden herinneringen aan trauma's een sleutelrol spelen. Vaker dan voorheen lijken psychotherapeuten dat soort herinneringen bij hun patiënten op te delven. En ook in uit Amerika geïmporteerde tv-talkshows, soap-series en docudrama's figureert het onderwerp prominent.

Een fortuinlijke omstandigheid is dat wij thans beter in staat zijn om een wetenschappelijk gefundeerd oordeel te vellen over hervonden herinneringen en daaraan verwante zaken. Dat heeft alles te maken met de accumulatie aan kennis, die zich in de afgelopen decennia heeft voorgedaan in één tak van de psychologie: het geheugenonderzoek. Wie kennis neemt van de hedendaagse inzichten op dit onderzoeks-terrein, moet tot de conclusie komen dat hervonden herinneringen berusten op een misverstand. Het is dat standpunt dat wij in dit boek nader zullen beargumenteren.

De opbouw van het boek is als volgt. Omdat hervonden herinneringen vaak betrekking hebben op seksueel misbruik in de kinderjaren, staan wij in hoofdstuk 2 stil bij de juridische en epidemiologische context van dergelijk misbruik. Een conclusie is onontkoombaar: seksueel misbruik is allerm minst een zeldzaam verschijnsel en de maatschappelijke en psychische ernst van het fenomeen is boven elke twijfel verheven. Het is echter niet het verschijnsel van seksueel misbruik dat wij in dit boek willen problematiseren, maar de hervonden herinneringen aan zulk misbruik. Zoals eerder aangeduid, gaat het dan om volwassen personen die onder invloed van psychotherapie voor het eerst tot het inzicht komen dat zij als kinderen misbruikt zijn. En zulks gaat gepaard met hervonden herinneringen aan dit misbruik.

In hoofdstuk 3 analyseren we dan meer in detail het probleem van de hervonden herinneringen aan seksueel misbruik. Wie beweert dat

dergelijke hervonden herinneringen betrouwbaar zijn, veronderstelt nogal wat. Die veronderstellingen worden in hoofdstuk 3 toegelicht. Tevens bespreekt het hoofdstuk de meer radicale varianten van hervonden herinneringen. Daartoe behoren hervonden herinneringen aan 'satanisch ritueel misbruik' en aan ontvoeringen door buitenaardse wezens.

Hoofdstuk 4 geeft een samenvatting van het moderne onderzoek naar het geheugen, voor zover van belang voor het thema dat hier ter discussie staat. In dat hoofdstuk worden vooral drie kwesties benadrukt. In de eerste plaats dat voor ons geheugen in het algemeen geldt dat vergeten de regel is en onthouden de uitzondering. In de tweede plaats dat ons geheugen niet werkt als een videocamera, zoals nogal eens gedacht wordt. Ons geheugen is geen reproducerende, maar een reconstruerende instantie. En bij reconstructies kunnen fouten worden gemaakt. Vandaar dat herinneringen nooit een levensgetrouwe kopie zijn van wat ons ooit overkwam. Ten derde, ofschoon ons geheugen voortdurend steken laat vallen, is er geen enkele evidentie voor de stelling dat wij geneigd zijn om traumatische voorvallen extra snel en radicaal te vergeten. Integendeel, dergelijke voorvallen worden eerder beter dan slechter onthouden. Dante, Charcot, Freud en Janet hadden het mis.

Als dat het geval is, dan hebben wij ook geen behoefte aan concepten als verdringing en dissociatie. Niettemin hebben diverse auteurs grote theoretische bouwwerken rond deze begrippen opgetrokken. Hoofdstuk 5 licht op kritische wijze Freuds bouwwerk rond verdringing door. Hoofdstuk 6 doet hetzelfde met Janets bouwwerk rond dissociatie en meervoudige persoonlijkheden. De conclusie is in beide gevallen dat er een levensgrote kloof bestaat tussen het gemak waarmee sommige deskundigen zich op deze monumenten beroepen en erop voortbouwen enerzijds en het totale gebrek aan wetenschappelijke fundering anderzijds.

Hoofdstuk 7 gaat uitvoerig in op de meer exotische varianten van hervonden herinneringen. We hebben het dan over hervonden herinneringen aan satanisch ritueel misbruik of aan ontvoeringen door buitenaardse wezens. Die onderwerpen lijken op het eerste gezicht marginaal, maar zijn het bij nader inzien bepaald niet. Zo boog nog niet zo lang geleden een echte commissie van deskundigen zich in opdracht van de minister van Justitie over het onderwerp van satanisch ritueel misbruik. En de eerste therapeuten die zich specialiseren in de behandeling van patiënten met herinneringen aan ontvoeringen door buitenaardse wezens zijn inmiddels ook in Nederland gesignaleerd.

In hoofdstuk 8 maken wij de balans op van het voorgaande. Wij zul-

len tot de conclusie komen dat hervonden herinneringen aan seksueel misbruik altijd suspect zijn. Vervolgens stellen wij de vraag waar zulke herinneringen vandaan komen als zij niet terug te voeren zijn op authentieke gebeurtenissen in iemands leven. Verschillende mogelijke verklaringen passeren de revue. Sommige daarvan benadrukken bepaalde eigenschappen van de patiënt – bijvoorbeeld ‘fantasy proneness’ – andere betreffen eigenschappen en de houding van de behandelende therapeut – bijvoorbeeld diens opvatting dat het voor het welslagen van de therapie een *conditio sine qua non* is dat verdrongen herinneringen aan trauma’s worden opgedolven.

In hoofdstuk 9, ten slotte, proberen wij de voorafgaande discussie in een breder perspectief te plaatsen. Hervonden herinneringen vormen niet alleen maar een kwestie die thuishoort in de psychologie en psychiatrie. Het fenomeen houdt verband met allerlei ideologische tendenties in onze samenleving, die wij bespreken op – het zij toegegeven – impressionistische wijze.

Bij de behandeling van al deze thema’s hebben wij onszelf één belangrijke beperking opgelegd: speculaties die evidente onzin zijn, hebben wij zoveel mogelijk buiten beschouwing gelaten. Tot op zekere hoogte is dat jammer, omdat een opsomming van zulke speculaties ons boek de charme van een rariteitenkabinet had kunnen geven. Wij zullen het dus niet hebben over de theorie dat de Amerikaanse inlichtingendienst CIA kleine kinderen hersenspoelt en aldus bijdraagt aan de epidemie van patiënten met een meervoudige persoonlijkheidsstoornis.¹⁵

Ook zullen wij geen aandacht besteden aan het Perez de Cuellar-incident: volgens sommige ufologen was de gewezen secretaris-generaal van de Verenigde Naties er enkele jaren geleden getuige van hoe buitenaardse wezens een Amerikaanse staatsburger uit een wolkenkrabber ontvoerden.¹⁶ En al evenmin besteden wij aandacht aan de theorie dat satanisch ritueel misbruik oorspronkelijk afkomstig is van nazi-artsen die werkzaam waren in de Duitse concentratiekampen. Vervolgens zouden deze artsen zijn gerekruteerd door – alweer – de CIA en van daaruit bijdragen aan de verspreiding van satanisch ritueel misbruik over de geciviliseerde wereld.¹⁷

Al deze verhalen zijn moeiteloos herkenbaar als onzin. Wij concentreren ons in dit boek dan ook voornamelijk op theorieën, beweringen en speculaties met een min of meer wetenschappelijke façade. Zij zijn gevaarlijker, juist omdat zij in die verhulde vorm in de klinieken, de rechtszalen, de vragenrubrieken van tijdschriften of ministeriële adviescommissies circuleren.

Dat alles neemt niet weg dat wij soms aandacht zullen vragen voor behoorlijk bizarre ideeën. In de meeste gevallen maken zij deel uit van

een *reductio ad absurdum*-redenering, die tot doel heeft om de twijfelachtige status van minder absurde, maar nog steeds onjuiste ideeën te demonstreren. Dat zal maken dat dit boek over treurige zaken af en toe toch een vrolijke toon zal kunnen hebben.

Seksueel misbruik van kinderen

1. De wet: misdrijven tegen de zeden

Misdrijven tegen de zeden, waar titel xiv van boek 2 van het Wetboek van Strafrecht (Sr.) over handelt, kunnen worden verdeeld in drie soorten en worden gerangschikt naar graad van ernst. De minst ernstige vorm heet 'schennis van de eerbaarheid' en bestaat eruit dat men het schaamtegevoel van zijn medemensen kwetst. De middenpositie wordt ingenomen door wat de wet 'feitelijke aanranding van de eerbaarheid' noemt: het plegen van 'ontuchtige handelingen' ter bevrediging van seksuele gevoelens en waarbij het slachtoffer onmachtig of anderszins niet in staat is om de eigen wil te bepalen. De ernstigste vorm is de verkrachting: een ander met geweld of geweldsdreiging dwingen tot 'gemeenschap' (de wet spreekt van 'seksueel binnendringen van het lichaam'). Bij onze woordkeuze laten wij ons leiden door de wat plechtstatige wijze waarop juristen over deze onderwerpen plegen te praten.¹

Voor alle drie hoofdvormen van zedenmisdrijven geldt het als een verzwarende factor dat het slachtoffer van jeugdige leeftijd is: de maximaal op te leggen straf is hoger indien slachtoffers kinderen zijn. Verbiedt art. 240 Sr. het openlijk tentoonstellen van voor de eerbaarheid aanstotelijke afbeeldingen of voorwerpen, art. 240a stelt zwaardere sancties in het vooruitzicht aan hen die dat doen op plaatsen die toegankelijk zijn voor personen beneden de leeftijd van 16 jaar. Dezelfde leeftijdsgrens vindt men bij verkrachting: is het slachtoffer van een verkrachting jonger dan 16 jaar, dan geldt dat als een verzwarende factor. Is het slachtoffer zelfs jonger dan 12 jaar, dan geldt zulks als een extra verzwarende factor en is de maximale gevangenisstraf vier jaar meer. Daarbij maakt het in beginsel niet uit of het slachtoffer zich tegen de verkrachting verzette of niet: personen van zo jeugdige leeftijd worden niet bekwaam geacht tot het geven van geldige toestemming.²

Ook bij ontuchtige handelingen geldt jeugdige leeftijd van het slachtoffer als verzwarende factor, maar nu spreekt de wet plotseling van 'minderjarigen' en geldt de meerderjarigheidsgrens van het Burgerlijk Wetboek: 18 jaar. Art. 246 Sr. verbiedt het om een ander door geweld of geweldsdreiging te dwingen tot ontuchtige handelingen; art.

248ster verbiedt het om 'minderjarigen van onbesproken gedrag'³ tot zulke handelingen te 'verleiden' en deze formulering duidt erop dat ook hier instemming van het slachtoffer niet beslissend is.⁴ Een heel speciaal geval vormt de ontucht met minderjarigen 'met misbruik van gezag' (art. 249 Sr.). Is het slachtoffer het eigen kind, stief- of pleegkind van de dader of kan de dader (als bestuurder, baas, dokter, onderwijzer of autoriteit van andere aard) gezag doen gelden over zijn minderjarige slachtoffer, dan geldt dat als verzwarende factor (de maximale straf wordt twee jaar hoger).

Tot zover een samenvatting van de zedelijkheidswetgeving.

2. De omvang van het probleem

Sinds enige tijd beleven wij in ons land een epidemie van gevallen van seksueel misbruik van kinderen. Geruchtmakende zaken met meervoudige (vermeende) slachtoffers als die van De Bolderkar, Oude Pekela en psychiater Finkensieper hebben zich in ieders geheugen vastgezet, maar eenvoudiger gevallen zijn er veel meer. In dit opzicht volgt ons land de Verenigde Staten van Amerika, waar zo'n epidemie al langer woedt.

Wat is er aan de hand? Is het ons collectief in de bol geslagen? Of is er slechts sprake van het soort paniek dat Rossen 'zedenangst' noemt.⁵ Hoe vaak komt seksueel misbruik van kinderen eigenlijk voor? Het geijkte antwoord luidt: 'Vaker dan de meesten denken.'

Maar wat denken de meesten dan? Daar weten wij weinig van. Wij weten slechts wat sommigen denken, zoals bijvoorbeeld Sue Blume, die een boek over het onderwerp opent met de zin: 'Among women, incest is so common as to be epidemic.'⁶ Of Judith Herman, die incest 'a common and central female experience' noemt.⁷ Nog verrassender is Andrea Dworkins bewering dat '(f)athers often rape their daughters as a way of socializing them to their female status'.⁸ Incest, de ernstigste vorm van seksueel misbruik, als gebruikelijke opvoedingsmethode. Dit soort onzin – want dat is het natuurlijk – is typisch voor de karikaturale versie van het radicale feminisme. Niettemin komt men deze versie in de literatuur nogal eens tegen. Er bestaat blijkbaar een markt voor. Met de werkelijkheid onderhouden dit soort beweringen een slechts wankel verband.

In 1988 publiceerde Nel Draijer de resultaten van haar in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid verricht onderzoek naar het voorkomen in ons land van seksueel misbruik van kinderen. Toen meldde zij dat 1 op de 3 vrouwen voor het zestiende